

Karácsony Rita
TÉZISFÜZET

**A műegyetemi építészoktatás 1945–56 között –
Az építészeti fordulatok személyes történetei**

Témavezető: Vukoszávlyev Zorán PhD

BME Építésztechnológiai Kar
Építészettörténeti és Műemléki Tanszék
2023

I. Bevezető

Kutatás témája, céljai

A doktori kutatás a műegyetemi építészetoktatás 1945–1956 közötti történetével foglalkozott a részletekbe menően, míg az előzményekkel, a két világháború közötti időszakkal a téma szempontjából releváns mértékben. Vizsgálta, hogy az 1945 után fokozatosan átalakuló politikai, kultúrpolitikai, gazdasági környezet milyen változásokat hozott a Műegyetem Építész Osztályán, majd a Mérnöki Osztálytól való különválást követően az Építészmérnöki Karon.

Meddig tudott érvényben maradni az 1920-as években előretörő, majd egyeduralkodóvá váló modern építészeti szemlélet a Műegyetemen? Milyen módosításokat eredményeztek a korszak oktatási reformjai a tanrendet és a szervezeti felépítést illetően? Hogyan és milyen mértékben befolyásolta az építészképzést az 1951 áprilisában az építészet területén is kötelezővé tett szocialista realista stílusdiktátum? Volt-e számottevő eltérés a stílusdiktátumra adott válasz tekintetében a gyakorlati élet és az oktatás területe között? Milyen hallgatói tervek születtek a vizsgált időszakban? A kutatás arra is kereste a választ, hogy miként zajlott a szocreált követően a modern építészethez való visszatérés a Műegyetemen? Mekkora szerepe volt az oktatóknak egy korábbi – 1956-ban külföldre ment építészek életútjával foglalkozó – kutatás tanulságai alapján előzetesen zökkenőmentesnek nevezhető „átállásban”?

Kutatás módszertana, forrásai

Amennyiben csak a korabeli szakfolyóiratokban megjelent publikációkból indulunk ki, arra a következtetésre juthatunk, hogy 1951 után a korábbi, modern tervezésoktatást teljes mértékben felváltotta a magyar klasszicista építészet formakincséből táplálkozó, egyfajta stílusban tervezést megkövetelő szocreál módszertan. A szaklapok tehát, de a levéltárakban és közgyűjteményekben fennmaradt iratok, jegyzőkönyvek, valamint a műegyetemi építészképzés történetével átfogóan foglalkozó szakirodalom sem voltak önmagukban elegendőek ahhoz, hogy segítsenek a fenti kérdések megválaszolásában és a kezdeti hipotézisek igazolásában.

A kutatást egy másik jelentős forrásanyaggal kellett támogatni: mégpedig az egykori hallgatók személyes emlékeivel. Az elmúlt években készített huszonhat interjú, kiegészítve az Oral History Archívumban őrzött vagy korábban publikált építész-interjúkkal, olyan részletekre is rá tudott világítani, amelyeket a hivatalos dokumentumokban hiába keresnénk. Elengedhetetlen feladat volt ugyanakkor a két forrásanyag folyamatos összevetése és értékelése.

Az 1945–1960 között született hallgatói tervekből készített adatbázis, a korszak órarendjeit összegyűjtő, valamint az 1945–1960 között diplomázott hallgatók adatait tartalmazó táblázatok –

a disszertáció mellékletei – ugyancsak fontos forrásanyagot képeztek, és számos következtetés levonására adtak alkalmat.

II. A kutatás eredményei

1. Tézis: Az előzmények kutatása két okból is segítette az összefüggések feltárását. Az 1920-as évek legvégén megjelenő, majd idővel egyeduralkodóvá váló modern szemléletű építészetoktatás ugyanis 1945 után pár évig még töretlenül folytatódhatott a Műegyetem Építész Osztályán. Ezen kívül az 1945–1956 között bevezetett reformok olyan újításokat is hoztak – mint specializáció vagy az Ipari Építészeti Tanszék felállítása –, amelyek alap gondolatai az esetek többségében a két világháború közötti időszakra, vagy még korábbra vezethetők vissza.

A modern mozgalom hatására bekövetkező változások az 1920-as évek végétől mutathatók ki a műegyetemi építészetoktatás történetében. Jól megfogható korszakhatárnak leginkább az 1930-as év tekinthető, amikor a Budapesten megrendezett XII. Nemzetközi Építészkongresszushoz kapcsolódóan az átalakulás a nagyközönség számára is nyilvánvalóvá válhatott. A kongresszus részét képező műegyetemi hallgatói kiállítás anyaga már egyértelműen bizonyítja a korábbi, történeti stílusokon alapuló tervezéstől való fokozatos elszakadást. Hüttl Dezső ugyanekkor, 1930 szeptemberében fejtette ki véleményét rektori székfoglalójában az új építészet térnyerésével kapcsolatban, amelyben támogatásának és fenntartásainak egyaránt hangot adott. Hüttl és a modern szemlélettel leginkább azonosulni tudó Kotsis Iván professzor is az ún. „konzervatív haladásban” látták a követendő irányt, ami lehetővé tette az új gondolatok, módszerek, szerkezetek megismerését, ugyanakkor meg is óvta a hallgatókat a modernizmus szélsőségeitől.

A modern mozgalom hatására módosították a tanrendet, és az Osztály szervezeti felépítésén is. Kezdeti lépésként már 1922-ben – hivatalosan 1926-ban – felállították a történeti tanszékektől független Tervezési Tanszékét Kotsis vezetésével, illetve egyre inkább a tervezési stúdiumokat állították a tanrend középpontjába. Ez a folyamat csúcspontjára 1945–46-ban, amikor a tervezés két újabb tanszékkel, a II. számú és a III. számú Épülettervezési Tanszékkel erősödött. Élükre a következő évtizedet meghatározó oktatókat, Kiss Tibort és Weichinger Károlyt nevezték ki. 1946 elejére tehát kialakult a modern szemléletű tanrendhez illeszkedő felépítése is az Építész Osztálynak.

Az 1948/49-es tanévtől kezdődően azonban az építészkar oktatóinak reagálni kellett az első ötéves tervben előirányzott építkezésekhez szükséges mérnökutánpótlás biztosítására, a szocreál stílusfordulatra, az ipari építészet és az előregyártás előretörésére, az „iparral” vagyis a gyakorlati élettel megkövetelt szoros kapcsolatra. Az első két reform Major Máté, a harmadik Kardos György, a negyedik Gábor László vezetése alatt valósult meg. Mindegyik esetében a legfőbb cél a minisztériumok és építészkongresszusok által hozott határozatok teljesítése volt, ugyanakkor az állandó reformok olyan újítások bevezetésére is alkalmat teremtettek, amelyek korszerűségüknek köszönhetően tulajdonképpen a mai napig használatosak, vagy újra és újra felmerülnek. Ilyenek a komplex tervezés kezdeti módszerei, az élő, aktuális tervezési feladatok kiadása, tervpályázat kidolgozása hallgatói tervként, a külsős – tervezőintézeti – kollégák bevonása a konzultációkba és tervbírálatokba, a diplomavédés bevezetése, az oktatói és hallgatói tervezési gyakorlatszerzés szükségességének felismerése és lehetőségeinek megteremtése, a kis létszámú atelier-képzéssel való próbálkozások vagy a különböző érdeklődésű hallgatók számára történő speciális ismeretnyújtás, a mesteriskola elindításának kérdésköre.

A fent említett, és az 1940-es, 1950-es években bevezetett újítások nagy része már a 20. század első két évtizedében megfogalmazódott egyes oktatókban, az akkori reformok kidolgozóiban, csak akkor nem tudtak eljutni a megvalósításig.

A tézishoz kapcsolódó publikációk: 2, 3, 4, 6, 9, 10.

2. Tézis: A műegyetemi építészképzés történetében az 1945-ös évhez képest sokkal inkább az 1948/49-es tanév jelentett igazi korszakhatárt, amikor a II. világháború utáni első, majd a második tanulmányi reform nyomán megkezdődött a tanrend és a tanári kar átalakulása, és egyes szaktárgyak átpolitizálása. Mindezek ellenére a modern szemléletű építészetoktatás továbbra is, egészen az 1951/52-es tanév második félévéig érvényben tudott maradni a Műegyetemen.

A politikai átalakulással, a fordulat évével összefüggésben az 1948/49-es tanév már számos változást hozott az Építésmérnöki Osztály életében, ami egyfelől a tanrendet, másrészt a tanári kar összetételét érintette. 1948 őszén Kotsis Endre menesztésével vette kezdetét a tanerő „nem kívánatos elemeinek” eltávolítása az egyetemről, és ezzel párhuzamosan megjelentek a párt

szempontjából megbízható oktatók az Osztályon. Utóbbiak közé sorolható Major Máté, aki 1948 őszétől tartotta meg a *Bevezetés az építészetbe* című, a tanrendbe teljesen újonnan beillesztett, politikával átszótt előadását.

Az 1948/49-es reform az első ötéves tervben előirányzott számokhoz igazodva – évi 600 építésmérnök kinevelése a cél –, a könnyebb kezelhetőség érdekében bevezette a tagozati, illetve a tanulóközi rendszert, módosítottak a szigorlati renden is, valamint szabályozni kezdték a nyári gyakorlatokat.

1950-ben 421-en iratkoztak be a Mérnöki Kartól függetlenedett Építésmérnöki Karra, az első félévre. A 20-25 fős, osztályként kezelhető tanulóközi rendszer és a tankörvezetők szerepe így még jobban felerősödött. A második reform keretében profilozták a meglévő és az új tervezési tanszékeket, valamint az egyes tagozatokat is. A kivitelező (építómérnök vagy B) és a tervező (építőművész vagy A) tagozatos hallgatókat már az első évfolyamtól kezdve szétválasztották, és tanrendjüket a korábbihoz képest jelentősebb mértékben megkülönböztették, emelve a speciális szaktárgyak jelentőségét. A tervezési tanszékek profilját és elnevezését az időközben létrejött nagy állami tervezőintézetek rendszeréhez igazították, létrehozva a régi-új Lakóépülettervezési, az I. és a II. Középülettervezési, az Ipari Épülettervezési és a Várostervezési tanszéket. A tanszékek profilozásához kapcsolódóan rendkívüli kari üléseket hívtak össze, amelyeken egy-egy tanszék vezetője tartott beszámolót a munkarendről, az elért és tervezett eredményekről, a hallgatók előmeneteléről, a szovjet szakirodalom tanulmányozásáról, az orosz nyelvtanulás folyamatáról.

1950 táján a képzőművészetek és társzművészetek irányából ugyan már kisebb-nagyobb kritika érte a továbbra is modern szemléletű, funkcionalista hallgatói terveket, és Major tárgyán keresztül az ún. formalizmus vita szele is elérte a diákságot, a szocialista realista stílusdiktátum egészen az 1951/52-es tanév második félévéig gyakorlatilag érintetlenül hagyta az építészetoktatás területét. Erre a legjobb bizonyíték az 1950-ben publikált hallgatói tervanyag és az 1951. október 2-i kari tanácsülés, amely egyelőre csak a tanszékvezetők körében tárgyalta az 1951. áprilisi ún. nagy építészeti vita eredményeit.

A tézishoz kapcsolódó publikációk: 7, 11.

3. Tézis: A szocialista realista stílusdiktátum az építészetoktatásban körülbelül egy-másfél éves késéssel vette kezdetét a tervezőintézetek világához képest. A szocreál hatására kialakított új tanrend mindenekelőtt az építőművész tagozatot, tehát a hallgatóságnak megközelítőleg a harmadát érintette.

A szocreál útkeresés az egyes tervezőintézetekben már az 1950-es évek második felében elkezdődött, azonban a stílust az 1951. áprilisi építészeti vita lezárása tette kötelező érvényűvé. A nagy vállalatokban hozzá is láttak a magyarországi szocreál építészet megeremtéséhez, hogy az 1951. októberi építészkongresszusra már fel tudják mutatni az eredményeket. A vita egyértelművé tette, hogy a műegyetemi képzést is gyökerestül át kell majd alakítani, de az újonnan megválasztott dékán, Kardos György kérésére a hallgatókat csak az októberi kongresszus után tájékoztatták a fejleményekről.

1951 nyarán új tanszékeket állítottak fel, és új oktatókat neveztek ki, megerősítették az építészettörténet oktatását, azonban a szocreál képzés bázisának tekintett építőművész tagozat speciális tanrendjét csak egy évvel később, 1952 nyarán fogadták el. Ez szovjet mintára teljesen új, a szocreál tervezést elősegítő, több féléven átívelő tárgycsoportot is magába foglalt.

Míg a tervezőintézeteknek 1951 októberében, addig a műegyetemi oktatóknak 1952 szeptemberében kellett beszámolniuk az elért eredményekről. A Magyar Építőművészek Szövetsége által szervezett kiállításon és vitán bemutatták az előző félévben született, a szocreál építészet felé óvatosan elmozduló hallgatói terveket, de a szocreálnak megfelelő tanrend csak ezzel egyidőben, 1952 szeptemberében lépett életbe. Az első, kilenc félévet végző építőművész tagozatos hallgatók, akik a harmadik évtől már a szocreál tanrend szerint tanultak, 1954 áprilisában védték meg szocreálos diplomatervüket. Akkor, amikor a MÉSZ I. konferenciája és közgyűlése már az elmúlt három év építészetének hibáit vette számba, és próbált útbaigazítást adni a jövőre nézve.

A tézishoz kapcsolódó publikációk: 7, 12, 13.

4. Tézis: A kutatás során alkalmazott módszertan, az oral history segítségével kimutathatóvá vált, hogy egyes oktatóknak köszönhetően a szocreál stílusdiktátum alatt is lehetőség mutatkozott a „zárójelbe tett” modern építészeti szemlélet megismertetésére. A cél eléréséhez különböző módszerek álltak rendelkezésre, melyekről az egykori hallgatók számoltak be visszaemlékezéseikben.

A modern építészet megismertetésére a legkézenfekvőbb a vetített képes előadás lett volna, de erre a stílusdiktátum alatt nem volt lehetőség. Egyes oktatók így titkos előadásokat, összejöveteleket tartottak egy-egy kisszámú, megbízható hallgatói csoport számára. A modern építészet alkotásait néhány kép erejéig az előadásokon is be lehetett persze mutatni, csak ennek negatív előjellel kellett történnie. Ezen kívül a tanszéki és központi könyvtárban megtalálható folyóiratok, könyvek segítségével is lehetett tájékozódni a modern építészetről.

Voltak, akik számára engedélyezték, hogy két tervet készítsenek a beadásokra, egy hivatalost a szocreál, és egy titkosat a modern építészet jegyében. Egyszerűbb megoldást jelentett, ha az oktatók alapvetően a funkcióra és a szerkezetekre koncentráltak az előadásokon, és a stílus kérdését meghagyták a konzultációkat vezető tanársegédeknek. Utóbbiak közül többen azt az irányt erősítették a hallgatókban, hogy a szocreálról egyfajta applikációként gondolkozzanak. Tehát az alapvetően modern, a funkciónak megfelelő épületet a tervezés végén lássák el a szükséges díszítményekkel. Ugyanakkor ők hívták fel a figyelmet egy másik járható útra is, az északi államok klasszicizáló modern építészetére, amihez ráadásul jelentős szakirodalom is rendelkezésre állt az egyes tanszéki könyvtárakban a „dániás évfolyamoknak” köszönhetően.

Egyfajta kibúvót tudott jelenteni a népi építészetből való kiindulás is, valamint a városépítészet és az ipari építészet területe, ahol a stílussal kapcsolatban nem fogalmazódtak meg kezdetben jelentős elvárások. Ezzel összefüggésben történhetett, hogy az építőmérnök tagozatos hallgatók, akik a szocreálnak megfelelő tanrendben alig részesültek, a legtöbb esetben ipari vagy mezőgazdasági, közlekedési tematikájú féléves feladatot, diplomatervet kaptak.

A tézishoz kapcsolódó publikációk: 1, 2, 8, 12, 13, 14.

5. Tézis: A háttérben a szocreál alatt is jelen lévő, a stíluskérdéseken túlmutató oktatói-tervezői hozzáállás garanciát jelentett arra, hogy a stílusdiktátum idején minőségi tervek szülessenek az oktatók és hallgatók rajzasztalán. Továbbá biztosította, hogy az építészetoktatásban szinte azonnal és zökkenőmentesen vissza lehessen térni a modernhez az 1954-55-ben bekövetkezett újabb fordulatot követően, korábban, mint a gyakorlati életben.

Az 1954. márciusi MÉSZ konferencia és közgyűlés, majd az 1954. decemberi Hruscsov-beszéd nemcsak az építészsakmára, hanem az oktatásra is hatással volt. Az újabb fordulatra ráadásul gyorsabban lehetett reagálni a Műegyetemen, ahol nem volt akkora a tét és nem álltak kivitelezés alatt szocreál épületek. Emiatt tulajdonképpen már az 1954/55-ös tanév második felétől kezdtek eltűnni a szigorúan vett szocreálos tervek az Építészkaron, és szép lassan átadták helyüket a modern építészethez visszavezető átmeneti stílusúaknak, ahogy a fennmaradt hallgatói tervek és a hozzájuk kapcsolható diplomabírálati jegyzőkönyvek igazolják.

A MÉSZ konferencia és a Hruscsov-beszéd tanulságait leszűrve a Műegyetemen Gábor László dékán vezetésével hozzáálltak az új, stabil tanrend kidolgozásához. Ahogy a neve is mutatja, a korábbi, egymást sűrűn váltó reformok helyett ezúttal tényleg hosszú távú megoldásban szerettek volna gondolkodni a kar oktatói.

A stabil tanterv ismét közelítette egymáshoz a két tagozatot, egyrészt azért, hogy csak a hetedik szemesztertől választották szét a képzésüket, másrészt az utolsó másfél év órarendjei sem mutattak már nagy különbségeket. A szocreál tárgycsoport kikerült az ekkor már tudatosan tervezőnek és nem építőművésznek nevezett tagozat tanrendjéből.

A gyorsan keresztülvitt negyedik reform miatt tulajdonképpen egy évfolyam sem részesült teljes mértékben a szocreálnak megfelelő tanrendben, de több évfolyam tanulmányaira így is rányomta bélyegét a stílusdiktátum. Mindezek ellenére, a háttérben jelen lévő modern személetnek köszönhetően, könnyedén vissza tudtak térni, vagy át tudtak állni az újra modern építészet útjára.

A kutatás eredményeként a két világháború közötti időszak alaposabb megismerésének köszönhetően körvonalazódott az a felfogás vagy elv, amely kordában tudta tartani a modern mozgalom hatására bekövetkező változásokat, és amely az 1940-es évekre megerősödve a stílusdiktátum alatt is mérvadónak bizonyult.

A „konzervatív haladás” vagy „tartalmas egyszerűség” elvének lényege röviden összefoglalva abban állt, hogy a hallgatókat igyekezett megóvni tanulmányaik alatt a különféle szélsőségektől – legyen az egy divatos irányzat, vagy épp egy felülről diktált kötelező stílus. Az aktuális tendenciák feltétlen követése helyett az oktatók sokkal fontosabbnak találták, hogy olyan

alaptudással vértézzék fel a leendő építészeket, amely minden tervezői feladat során biztos kiindulást tud majd nyújtani. Emiatt bizonyos nézőpontból úgy tűnhetett, hogy nem engedtek teret a fantázia szárnyalásának, vagy a legkorszerűbb formai-szerkezeti megoldásoknak, de ezt okkal tették.

A korszakokon átívelő hozzáállás segítségével az oktatók a szocreál alatt is óva intették a hallgatóságot a kötelező stílus szolgai követésétől, és inkább a stíluskérdéseken túlmutató funkcionális-műszaki-gazdaságossági problémákra próbáltak rávilágítani. Ezt támasztják alá az egykori hallgatók visszaemlékezései, de a szigorlati jegyzőkönyvekben olvasható bírálatok és a bizottság által feltett kérdések is, amelyek általában rákérdeztek egy-egy konkrét, a szocreálhoz választott motívum létjogosultságára. Egy-két évvel később, az 1956/57-es tanévben megvédett diplomaterveknél pedig már a modernizmusból ismert megoldásokat kellett észérvekkel alátámasztaniuk a fiatal tervezőknek.

A „konzervatív haladás” a műegyetemi építészképzésben olyan hagyománynak tekinthető, amely az 1920-as évek második felében, a modern mozgalomra reagálva fejlődött ki, és amely a mester-tanítvány kapcsolatoknak köszönhetően hosszú évtizedeken át tovább tudott öröklődni, és talán máig jellemzője a műegyetemi építészképzésnek.

A tézishez kapcsolódó publikációk: 5, 14, 15

A tézisekhez kapcsolódó publikációk jegyzéke:

1. Karácsony Rita: A dániások – Dániai és svédországi inspirációk és azok hatása az 1940-es, 1950-es évek hazai építészetére. *Műemlékvédelem*, 66. évf. (2022) 2–3. szám, 1–13. old.
2. Karácsony, Rita – Vukoszávlyev, Zorán: The Appearance of Prefabrication as a Subject in Architectural Education at the Budapest Technical University: Uniting Theory and Practice in Modern Construction Activities in the Decade after 1945. *Periodica Polytechnica Architecture*, 53. évf. (2022), 2. szám, 95–103. old.
3. Karácsony Rita – Vukoszávlyev Zorán: Elmélet és gyakorlat kapcsolata: Műegyetemi építészkar tervezési munkák az 1950-es évekből [The Relationship Between Theory and Practice: Design Works of the Faculty of Architecture at the Budapest Technical University in the 1950s]. *Építés-Építészettudomány* 50. évf. (2022), 3–4. szám, 295–316. old., Scopus
4. Karácsony Rita: A MÉSZ Mesteriskola első három ciklusának története: 1953–1960. In: Götz, Eszter (szerk.): *Mesteriskola 1953–2023*, Építész Mester Egylet, Budapest 2022, 12–29. old.
5. Karácsony Rita: '56-os magyar építészek, sorozat. *Építészfórum*, 2021.
<https://epiteszforum.hu/dosszie/56-os-magyar-epiteszek>
6. Karácsony Rita: *Hüttl Dezső (1870–1945)*, Holnap Kiadó, Budapest 2020.
7. Karácsony, Rita – Vukoszávlyev, Zorán: A magyar építészetoktatás reformja a II. világháború után, A modernista szemlélet látszólagos háttérbe kerülése. In: Veöreös, András; Horváth, Tamás (szerk.): *Kortárs építészettörténet V. 100 éves a Bauhaus*, Győr-Moson-Sopron Megyei Építész Kamara, Győr 2020, 129–144. old.
8. Karácsony, Rita – Vukoszávlyev, Zorán: "The Danes": The influence of the Danish Group on designing architecture in Hungary in the 1940s and 1950s. In: Makary, Górzynski; Sylwia, Pierucka; Anna, Tabaka (szerk.): *Artistic contacts between political blocs after World War II in Central Europe: visual arts, power, cultural propaganda*, Kalisz 2019, 61–63. old.
9. Karácsony, Rita – Vukoszávlyev, Zorán: "Conservative Progression": The influence of the Modern Movement on Hungarian architectural education during the interwar period. *Architecturae et Artibus* 41. évf. (2019), 3. szám, 42–53. old.

10. Karácsony Rita: A középület-tervezés elméleti oktatása a Műegyetemen: A tárgy professzorai és oktatás-módszertanának változásai (1940–1960). *Architectura Hungariae* 18. évf. (2019), 3. szám, 91–109. old.
11. Karácsony, Rita – Vukoszávlyev, Zorán: Architectural Education in Hungary from 1928 to 1948 According to the Contemporary Specialised Press. *Symmetry – Culture and Science* 30. évf. (2019), 4. szám, 295–312. old., Scopus
12. Karácsony Rita: A szocreál jelenléte a műegyetemi építészetoktatásban. *Műemlékvédelem* 63. évf. (2019), 1–2. szám, 67–79. old.
13. Karácsony, Rita – Vukoszávlyev, Zorán: Teaching Modernism: A Study on Architectural Education in Hungary (1945–60). In: Melenhorst, M.; Pottgiesser, U.; Kellner, T.; Jaschke, F. (szerk.): *100 Jahre Bauhaus – What interest do we take in the Modern Movement today*, Hochschule OWL, Berlin 2019, 331–343. old.
14. Karacsony, Rita – Vukoszávlyev, Zorán: Emigration of Architects and the Foundations of Modernism, Hungarian Architecture Students Entering the Profession Abroad After the 1950s. *Architektura and Urbanizmus* 53. évf. (2019), 3–4. szám, 182–195. old. WoS, Scopus
15. Karácsony Rita: Külföldre kényszerült '56-os építészek életútja és munkássága: Adatok egy egyéves építészettörténeti kutatásból. *Műemlékvédelem* 61. évf. (2017), 6. szám, 276–294. old.

